

Iván, a nagyszívű, 70 éves

Tél volt. Hátul, a sötét folyosó legvégén, az utolsó szobában Baranyi Tóni szinte piromániás szenvedéllyel fűtött; újra torkig rakta kövér brikettel az izzadó vaskályhát. Iván kabátban, alig bontott sállal a nyakában telefonált hármunk közös szerkesztőségi bugyrában. Ahová különben alig vetődünk be; az élet kint folyt, a külső szobákban. "Miért nem szólsz rá, hogy ne pakolja annyira meg? Képtelenség ilyen melegben megmaradni..." legyintett. "De hát annyira szeret fűteni..." Körülbelül így ismertem őt meg, kabátban, sállal, telefonkagylóval a kézben s végtelenül türelmesen. Vagy a közvetlen ismerkedés a Hungáriában történt, két lány tojás és két lány között? A különös csak az, hogy bár Kőrösi Jóskát, Vitányit és engem egyaránt a sárospataki skóla látott el nem kevés, a szabad életre felkészítő munícióval, ott, Patakon – kor és más különbségek okán – nem vagy alig ismertük egymást; én őt alma materünk városában anno sohase láttam. Csak a Valóság hozott azután össze minket, ám az egy teljes emberöltőnyi időre – ha ezt úgy harminc évben mérik.

De amikor én 1963–64 telén a folyóirathoz kerültem, az már túl volt – legalábbis az egyik – hőskorán. E hőskor triumvirátusának, Kőrösinek, az utóbb tragikus véget ért, zseniális és oblomovi Baranyinak meg Vitányinak küszködése az évi hat lapszámmal, a '60-as évek oly nyomasztó, csak roppant lassan oldódó légkörében, mégis teli vagabundus tettekkel és örömmel – ez számomra is csak igaz legenda. Magam akkor csöppentem közéjük, Sükösddelel együtt, amikor a havi megjelenés technikai és főként e más ritmusú munka szellemi feltételeit s gyakorlatát kell megteremteni. Ekkor toboroztatott, javarészt Kőrösi intuíciói alapján, az a mindenkori szerkesztőbizottságnál sokkal fontosabb, sokkal érdemibben orientáló "külső gyűrű" is, Huszár Tiborral, Gyurkó Lászlóval, Simai Mihállyal és még néhány átmeneti taggal vagy utóbb csatlakozóval, akik közé azután szerkesztői státusából a művelődéskutatás aligha kevésbé rögzös mezőire térve Iván is átkerült. És amely "kemény magjában" együtt maradt három évtizedre. Egészen 1994 tavaszáig – szétverettetésünkig.

Lengyel László bár ironikus, de megtisztelő és búbajos esszét szentel e csapatnak. **Eörsi István** megrótt bennünket, mert – közel fél évtizedre, torkon verten – Wirth Ádámot nemcsak főszerkesztőnek fogadtuk el, de még ultiztunk is vele. Két véglet a rólunk ítélkezőktől. S közbül még mi minden... Több interjú és visszaemlékezés is próbálta érzékeltetni azt a – hogy is mondjam? – képződményt, amely sok tekintetben roppantul más, eltérő múltú, habitusú, gondolkodású emberekből jött létre, ötvöződött különös eleggyé; amelyet definiálni lehet baráti körként és munkaközösségként egyaránt, ám semmi meghatározás nem igazán jó; amelynek működési rendjét a látszólag szeszélyes spontaneitás és a mégis érvényesülő szervezettség tett hatékonyá. A produktumot, a folyóirat 1964-től 1994-ig így készült harminc évfolyamát nem az én dolgom méltatni; bár némelyek talán örülnének, mennyi hibáját, gyöngeségét – hibánkat, gyöngeségünket – tudnám így utólag fölemlíteni.

De a csapat... A minden heti kedd délutánok 3 és 8 óra közötti dumapartis, anekdotás, emberszólásos, információzuhatagos eszmecseréi, vitái – mint a szerkesztés maga vagy annak legalábbis nélkülözhetetlen háttere, bázisa... sokáig persze már amúgy sem húzhattuk volna így együtt; ámbár még valamennyiünk él most is, e sorok írásakor. De akik úgy látták jónak – le lehet írni itt ezt a szót: jó? –, akiknek bármi részük volt abban a TIT-nél, a híres-hírhedt Hírlapkiadónál és másutt, hogy a Valóság – az, ami volt; az, amit sokaknak jelentett – 1994 elején, egy amúgy

is oly sok orientációs lehetőséget vesztett időben a maga valójában ne folytatódhassék; hogy akik harminc éven át egy közös ügynek, ennek annyi mindent rendeltek alá, azok egyszerre szétszórassanak, azok nem tudták, mit cselekszenek. Legföljebb ráéreztek valamire, ami a számukra elviselhetetlen: mint olyan érték, amire nincs mértékük.

Csapatunkban Vitányit mindig a tágasság és a nagyszívűség, a sokoldalúságnak akár az eklekticizmusa és a befogadásban akár a túl tág engedékenység jellemezte. Csöndesen volt mohó. Olyan olvasmányairól és szakmai diskurzusairól számolt be, hogy gyakran nemigen tudtuk őt követni; ő viszont követett minket, de még hozzá is tett olyan ismeretágakról folyó beszélgetéseinkhez, amelyek dolgában nem képzeltük volna járatosnak. És ha valóban nem volt az, félálomból is éles kérdései valódi érdeklődést mutattak; még, még és még tovább nyitotta látókörét e polihistorok számára oly reménytelenné vált világban.

Amikor én néhány, Kőrösinek közlésre felkínált cikkem után abba a társaságba kerültem, amely egyszerre volt a Valóság köre és annál tágasabb is, a fő téma, Tőkei Ferenc közvetítésében, az ázsiai termelési mód problematikája volt, s ebben – máig így vélem – közelebb kerültünk a nyugati és a keleti fejlődés eltéréseinek megértéséhez. És ezt egyáltalán ne szűkítsük holmi elvont elméleti szférára. A régibb múltat most nem is említve, 1945 utáni sorsunk mindennapjaira, az egyik nagy keleti despotizmus súlyos szárnyai alá vonva, ennek a legszorosb következményei voltak.

Kevésbé húsbavágó, ám nem kevésbé érdekfeszítő volt, amikor Ivántól hallottunk először arról, hogy Lendvai Ernő az aranymetszésnek, amely korábban csak a termőművészetekből volt ismerős, milyen érvényesülését tárta föl a zenében: Bartók Béla műveiben. És – úgy emlékszem – tőle hallottunk először Szőke Péter akkor még ismeretlen, hitetlenkedéssel fogadott, madárhang-lassításos vizsgálatairól is, amelyek arról tanúskodtak, hogy a madártorkok és az ember hangszerei egyetlen, közös harmóniarendszerben működnek. Mintha az énekesmadár és a zeneszerző ugyanabban az iskolában tanulta volna az összhangzattant. Ami csak újabb – bár meglepő – bizonyítéka annak, hogy a természeti törvények mennyire univerzálisak, és hogy az emberállat mennyire része a természetnek.

(Engem ez utóbbi vizsgálódás már csak azért is érdekelt, mert anyai nagyapám, néhai Hodossy Béla zenetanár, a sárospataki tanítóképző hajdani igazgatója a Bodrog-közi Berekben furulyával figyelte, utánozta és kottázta néhány kakukk hangját, s azokat a hagyományos hangjegyírással tökéletesen vissza tudván adni, tapasztalatairól a Természettudományi Közlöny egyik számában is publikált.)

Egyszer azután Iván minket, a szerkesztőség tagjait is faggatott, hogy szoktunk-e magunkban új dallamot kreálni, spontán, önfeledten "komponálni". Egyáltalán nem lepte meg, amikor erre töredelmesen bevallottam, hogy egy kis Csokonai-versre saját dallamom van; ott helyt el is énekeltem neki, a többiek nem kis megrökönyödésére.

Ekkor legmelegebb dicséretekre méltatott. Gondolom, ekkoriban távolodott a zeneesztétika szűkebb terrénumaitól a művészetszociológia tágabb világa felé.

Nekünk viszont – ha szabad mondanom – ennél fontosabb volt, hogy ő a mi nagyon is bölcsészalaposítású körünkben igen fogékony maradt a természettudományok iránt; főként azért persze az élővilág belső természete, így a fiziológia érdekelte. De a matematikától sem riadt meg, s követni tudta – nálunknál jobban – annak akár fizikai, akár közgazdasági alkalmazását.

E sokoldalúsággal, szellemi szabadelvűséggel szerves kapcsolatban – hol csodálatunkra, hol rémületünkre – Iván nemegyszer hozott, illetve "engedett be" szerkesztőségünkbe olyan szerzőket, tudományos kutatókat és másokat, akik a

maguk szakterületének, témakörének periferiáján éltek. Sorolhatnék itt definíciókat: autodidakta, különc, dilettáns, amatőr – ezekhez többnyire negatív megítélés társul, éspedig igen sokszor okkal. Vitányi ilyen protezsáltjai azonban többnyire érdemeseknek bizonyultak figyelmünkre. Devianciájuk tolerálható volt, eredményeik vagy észrevételeik kiállták az elfogulatlan kritika próbáját. A velük való eszmecserék különösen gyümölcsözőnek bizonyultak – és nem csupán szórakoztatóan színesnek –, s ha publikáltunk is tőlük, ezzel kiváltottuk ugyan némelyek rosszallását vagy gúnymosolyát, mindent összevetve azonban utóbb nemigen bántuk meg a dolgot. A Valóság görcsösen amúgy sem óvott tekintélyén nem csorbítottak annyit, amennyire növelték hírünket, mint a lehetőségek szerint szabad, semmilyen tekintetben nem dogmatikus fórumét.

Méltán sérelmeztük azután, a rendszerváltás előtt-alatt-után – a magunk szemszögéből legalábbis, és inkább csak egymás között, mint őelőtte – fokozódó közéleti, politikai szerepvállalását. Miközben mi is "rátettünk egy lapáttal": mert bár az új, a politikai mély vizekbe fejest ugró Vitányi roppantul hiányzott a Valóság köznapi szerkesztőségi munkája során, amikor egy-egy kedd délutánon mégis ott volt körünkben, inkább a politikai információira, helyzetmegítélésére voltunk kíváncsiak, mintsem hogy cikkek lektorálásával töltse az időt.

Látnunk kellett persze, hogy ha ez az új – helyesebben: régi-új, hajdani énjéhez annyi gáttal elrekesztett év után visszafiatalodott – Vitányi nem volna, akkor ki kellene találni. Karaktere ugyanis, úgy is, mint univerzális értelmiségié és úgy is, mint nagyszívű, befogadó és befogadtatni igyekvő habitusú emberé, igen hiányzott és hiányzik mind a maga pártjában, mind a teljes mai magyar politikai mezőnyben. A szellem sok finnyás képviselője messziről szemléli e mai politikai kocsmát, még csak nem is kármentő mögül, hanem sokkal távolabbról; akik viszont belévetik magukat a küzdelmekbe, gyakran inkább a dogmatikus alapozású kirekesztés, mint a tolerancia és a konszenzuskeresés bajnokai.

Amikor Vitányi makacsul – mert a maga módján roppantul makacs ám! – küzdött és küzd a mai koalícióért; amikor az MSZP és az SZDSZ között, valamint a maga pártjának csoportjai között modus vivendiket keres és hirdet és teremt; amikor szűk körben keserűen panaszkodik azokra, akikkel másnap ismét mosolyogva fog úgy vitázni, hogy jaj, az ügy törésre ne menjen – ugyanazt az Ivánt látom, érzem, aki a szerkesztőségben is mindig hajlandó volt követni – ha elfogadni nem is, de megérinteni a más gondolatmenetét, érdekét, logikáját, szándékait.

Magam nemigen konyítván a fiziológiához, neurobiológiához sohasem tudtam jól felfogni, kellően követni azt, amit a kutatók állítanak vagy feltételeznek a két agyfélteke eltérő funkcióiról, egymást ellenőrző és szükség esetén helyettesítő, pótló szerepköréről, valamint az egyik agyfélteke vagy legalábbis jelentős agyszegmensek tartalék voltáról. De ami őt illeti, erősen vélelmezem, hogy nála vagy hetven, vagy nem sokkal kevesebb éve mindkét agyfélteke, azok valamennyi szegmense permanensen dolgozik. (Aki, amiként ő, több száz telefonszámot tud fejből, az egyéb galádságokra is képes; az a jelenlét és a figyelem lehetőségeinek más normáit kapta ajándékkul a sorstól.) Csak ez magyarázhatja, hogy – fittyet hányva időkorlátoknak és az embert sújtó általános nehézkedésnek – úgy tudta magát megtöbbszörözni, hogy azért mégis, mindenek közepette és mindenek után egy maradt...

Lázár István